

УДК 902/904

ГІСТОРЫЯ Вывучэння Вырабаў з Каляровых Металаў з Тэрыторыі Полацка

І.У. МАГАЛІНСКІ

(Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік)

У артыкуле разглядаюцца асноўныя этапы гісторыі вывучэння вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі Полацка. Дадзенае даследаванне абазначыла перспектывы і асноўныя накірункі ў вывучэнні ювелірнага рамяства Полацка XVI – XVIII стагоддзяў. Важнае значэнне для аналізу тэхнікі, тэхналогіі і арганізацыі ювелірнага рамяства маюць працы даследчыкаў, якія займаліся вывучэннем розных помнікаў, размешчаных на беларускіх землях. Аўтар прыходзіць да высновы, што большая частка публікацый, прысвечаных прадукцыі полацкіх ювеліраў, носіць апісальны характар і адносіцца да сістэматызатарска-тыпалагічнага ці мастацтвазнаўчага накірунку. Між тым вопыт выкарыстання натуральна-навуковай метадалогіі для вывучэння прадукцыі мясцовага златарства дазваляе з упэўненасцю казаць пра вялікія перспектывы тэхналагічнага падыходу ў пытанні вывучэння вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі Полацка.

Уводзіны. У вырабах з каляровых металаў адбіліся найбольш яркія элементы матэрыяльнай і духоўнай культуры Полацка. Яны з’яўляюцца адлюстраваннем складанага комплексу грамадска-палітычных і культурных працэсаў, у цэнтры якіх знаходзіўся горад на працягу стагоддзяў. Гэтая група археалагічных знаходак здаўна прыцягвала ўвагу даследчыкаў, якія бачылі ў ёй вялікі патэнцыял для рэканструкцыі розных бакоў жыцця старажытнага грамадства. Гістарыяграфія вывучэння вырабаў з каляровых металаў налічвае значную колькасць спецыялізаваных прац, у якіх адбіліся погляды некалькіх пакаленняў навукоўцаў. Асноўны комплекс даследаванняў па азначанай праблематыцы належыць да трох накірункаў:

- 1) сістэматызатарска-тыпалагічнага;
- 2) мастацтвазнаўчага;
- 3) тэхналагічнага.

Як правіла, большасць навуковых прац носіць камбінаваны характар і ўтрымлівае ў сабе рысы ўсіх азначаных падыходаў.

Мэта работы – прааналізаваць асноўныя этапы вывучэння вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі Полацка. Для дасягнення пастаўленай мэты ставяцца наступныя задачы:

- 1) даследаваць гісторыю вывучэння прадукцыі ювелірнага рамяства ў замежнай гістарыяграфіі;
- 2) разгледзіць асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускай гістарыяграфіі па праблеме;
- 3) прасачыць асаблівасці вывучэння вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі Полацка.

Асноўная частка. Першыя спецыяльныя навуковыя даследаванні, у якіх разглядаліся вырабы з каляровых металаў, з’явіліся ў сярэдзіне XIX стагоддзя. Яны насілі сістэматызатарскі характар і былі выкліканы неабходнасцю ўвядзення ў навуковы зварот не толькі артэфактаў, якія былі выяўлены ў ходзе археалагічных раскопак, але і тых, што з’яўляліся выпадковымі знаходкамі. У работах такога кшталту асноўная ўвага надавалася не столькі інтэрпрэтацыі і гістарычнай рэканструкцыі, колькі апісанню знаходак і іх класіфікацыі.

Археологі ў дадзены перыяд займаліся выключна сістэматызацыяй, назапашваннем і публікацыяй прадметаў даўніны, у той час як мастацтвазнаўцы і культурологі рабілі абагульненні і стваралі цікавыя гістарычныя рэканструкцыі развіцця старажытнага ювелірнага рамяства.

Пачатак сістэматызатарскаму накірунку ў расійскай гістарыяграфіі вывучэння вырабаў з каляровых металаў быў пакладзены даследаваннямі А.С. Уварава, А.А. Спіцына, Д.Я. Самаквасава і інш.

Адзін з заснавальнікаў расійскай археалагічнай навукі, граф А.С. Увараў, звярнуўся да вывучэння курганоў старажытнарускага часу. Разам з П.С. Савельевым за чагыры палявыя сезоны ва Уладзімірскай губерні даследчык раскапаў звыш сямі тысяч курганоў. Безумоўна, што такія маштабныя работы, праведзеныя за кароткі адрэзак часу па недасканалай метадыцы, не маглі служыць надзейнай асновай для правядзення шырокіх гістарычных абагульненняў. Між тым вялікая колькасць артэфактаў, выяўленых падчас гэтых раскопак, стварыла падставы для рэканструкцыі матэрыяльнай культуры старажытнага насельніцтва дадзенай тэрыторыі. Матэрыялы даследаванняў А.С. Увараў абагульніў у спецыяльнай публікацыі [1]. Нягледзячы на прыныповую памылковасць высноў дадзенай работа з’яўляецца вельмі важнай крыніцай для вывучэння гісторыі матэрыяльнай культуры. У ёй пэўная ўвага была нададзена вырабам з каляровых металаў, якія разглядаліся ў якасці інфарматыўнай крыніцы для рэканструкцыі розных бакоў гісторыі старажытнай Русі.

На больш высокім метадалагічным узроўні напісаныя работы А.А. Спіцына, Д.Я. Самаквасава і іншых даследчыкаў, якія працавалі ў рэчышчы сістэматызатарска-тыпалагічнага накірунку на мяжы XIX – XX стагоддзяў [2; 3].

Так, А.А. Спіцын крытыкаваў методыку археалагічных даследаванняў сваіх папярэднікаў і займаўся сістэматызацыяй назапашанага імі матэрыялу, прывязкай да канкрэтных помнікаў. Такі падыход да праблемы дазволіў павялічыць навуковую вартасць артэфектаў, якія былі выяўлены падчас правядзення археалагічных даследаванняў у сярэдзіне XIX стагоддзя, увесці ў навуковы ўжытак новыя катэгорыі прадметаў. Значную ўвагу ў сваіх даследаваннях А.А. Спіцын надаваў вырабам з каляровых металаў. Даследчык упершыню прапанаваў схему апісання ювелірных упрыгажэнняў, паводле якой іх трэба было разглядаць комплексна, у якасці складовых частак ювелірнага ўбору [2].

Назапашванне і сістэматызацыя вялікага масіву артэфектаў выклікала неабходнасць іх навуковай інтэрпрэтацыі і ўключэння ў сістэму гістарычных крыніц. Рэалізацыю пастаўленай задачы распачалі спецыялісты ў галіне мастацтвазнаўства, якія разглядалі вырабы ювелірнага рамяства ў якасці прадметаў мастацтва. Такая сітуацыя прывяла да з'яўлення пэўнай колькасці спецыяльных навуковых даследаванняў, у якіх вырабы з каляровых металаў вывучаліся на аснове спецыфічнай мастацтвазнаўчай метадалогіі. Выкарыстанне дадзенай методыкі дазволіла не толькі сістэматызаваць вялікі масіў вырабаў з каляровых металаў, але і стварыць цікавыя гістарычныя рэканструкцыі, зрабіць высновы адносна сутнасці і паходжання старажытнарускай ювелірнай справы.

Аднымі з вядучых даследчыкаў дадзенага накірунку з'яўляюцца Н.П. Кандакоў і І.І. Таўсты. У іх працах адбіліся найбольш прагрэсіўныя погляды на змест і задачы тагачаснага мастацтвазнаўства, пытанні паходжання і развіцця старажытнарускага ювелірнага рамяства [4; 5].

У найбольш значнай працы Н.П. Кандакова «Русские клады» выразна адлюстраваліся погляды навукоўца па азначаных пытаннях. У дадзенай рабоце даследчык публікаваў скарбы, якія былі выяўлены на тэрыторыі старажытнай Русі, апісваў іх змест, датаваў помнікі і даваў абгрунтаванае апісанне кожнага асобнага прадмета. Вывучаючы «залатыя скарбы», асноўную ўвагу аўтар надаваў мастацтвазнаўчым асаблівасцям вырабаў, адзначаючы вялікі ўплыў культуры Візантыі на старажытнарускае мастацтва і ювелірнае рамяство [4].

У пачатку XX стагоддзя ў гістарыяграфіі вывучэння вырабаў з каляровых металаў працягваецца развіццё тыпалагічна накірунак. У кантэксце нашага даследавання асаблівую цікавасць мае работа супрацоўніцы Імператарскага гістарычнага музея В.У. Гольмстэн, прысвечаная тыпалагічнаму аналізу і сістэматызацыі лунніц, якія захоўваліся ў фондах музея. Дададзена праца вызначаецца высокім навуковым узроўнем і цікавымі высновамі. У яе аснову пакладзены тыпалагічныя прынцыпы, прапанаваныя В.А. Гарадцовым. Даследчыца здолела стварыць тыпалагічную схему старажытнарускіх лунніц, якая мела вялікае прыкладное значэнне [6].

У паслярэвалюцыйны час археалагічныя даследаванні пашыраюцца і пачынаюць насіць усё больш сістэматычны характар. Распачынаюцца раскопкі на тэрыторыі старажытных гарадоў, паселішчаў, могілнікаў і іншых відах помнікаў. Выкарыстанне больш прагрэсіўнай методыкі раскопак разам з назапашваннем значнай колькасці прадметаў археалогіі, актуалізавалі неабходнасць навуковай інтэрпрэтацыі атрыманых матэрыялаў. Неапазітывісцкае імкненне да фармалізацыі археалагічнай навукі абумовіла павышэнне цікавасці не толькі да мастацтвазнаўчых і тыпалагічных характарыстык прадметаў, але і да тэхналогіі іх вырабу. У сувязі з гэтым у савецкай археалагічнай навукі ў 30 – 40 гады XX стагоддзя зараджаецца новы накірунак у вывучэнні вырабаў з каляровых металаў – тэхналагічны, які атрымлівае шырокае распаўсюджванне ў наступны час.

У 20 – 30-я гады XX стагоддзя ў расійскай савецкай гістарыяграфіі з'явіўся шэраг спецыяльных даследаванняў, дзе разглядаліся розныя аспекты вывучэння вырабаў з каляровых металаў. Найбольш значнае месца сярод работ такога кшталту займае праца А.У. Арцыхоўскага «Курганы вятічей». Гэтае даследаванне сістэматызавала вялікі масіў археалагічных артэфектаў, якія былі выяўлены за час вывучэння тэрыторыі рассялення летапіснага племені вяцічаў. Аўтар звяртае ўвагу не толькі на тыпалагічны аналіз і сістэматызацыю матэрыялаў, але і на некаторыя асаблівасці тэхналогіі вырабу асобных груп прадметаў. У кантэксце нашага даследавання асаблівую цікавасць уяўляе тыпалогія ўпрыгажэнняў вяцічаў, якая была распрацаваная А.В. Арцыхоўскім, стаўшы галоўным арыенцірам для наступных пакаленняў даследчыкаў прадукцыі старажытнарускага ювелірнага рамяства. Тыпалагічная схема, прапанаваная аўтарам работы, заснавана на распрацоўках В.А. Гарадцова і з'яўляецца, па сутнасці, другой вядомай у гістарыяграфіі спробай выкарыстання дадзенага падыходу для аналізу вырабаў з каляровых металаў эпохі сярэднявечча (пасля работы В.У. Гольмстэн). Іерархічная класіфікацыя А.У. Арцыхоўскага складаецца з чатырох узроўняў: катэгорыі – паводле прызначэння; аддзелы – паводле матэрыялу; групы – паводле папярочнага сячэння; тыпы – паводле іншых асаблівасцяў формы [7, с. 8]. Дададзена праца стала ўзорам

вельмі якаснага састэматызатарска-тыпалагічнага даследавання, якое стала важным этапам у вывучэнні старажытнага ювелірнага рамяства і вырабаў з каляровых металаў.

Акрамя тыпалагічнага накірунку ў савецкай археалагічнай навуцы працягваў развівацца і мастацтвазнаўчы напрамак. У 1936 годзе А.С. Гушчын выдаў спецыяльнае даследаванне, прысвечанае старажытнарускім скарбам, падрыхтоўчую працу па публікацыі якіх правёў Н.П. Кандакоў [8]. Дадзенае выданне насіла дастаткова аднабаковы і абмежаваны характар. Гушчын адстойваў самабытнасць старажытнарускага рамяства і адмаўляў нават магчымасць уздзеяння на яго з боку іншых культурных традыцый. Неабгрунтаванымі з'яўляліся і даты шэрага прадметаў, якія ўваходзілі ў склад апублікаваных ім «сярэбраных» скарбаў.

Пасляваенная гістарыяграфія адзначылася з'яўленнем значнай колькасці навуковых работ, якія закраналі розныя аспекты гісторыі старажытнага ювелірнага рамяства.

Фундаментальная праца была створана Б.А. Рыбаковым у 1948 годзе [9]. Гэтае даследаванне стала вынікам аналізу вялікай колькасці матэрыялаў, якія датычыліся самых розных аспектаў старажытнарускага рамяства. Даследчык ставіў перад сабой мэту не толькі і не столькі стварыць тыпалагічную схему розных катэгорый артэфектаў, якія з'яўляліся прадукцыяй майстроў розных рамесных спецыяльнасцяў, колькі прасачыць эвалюцыю старажытнага рамяства, ад яго зараджэння да XV стагоддзя. Рыбакоў закранаў пытанні не толькі выключна рэчазнаўчыя, аднак імкнуўся да стварэння поўнай карціны развіцця рамёстваў, аналізу іх тэхналогіі, прадукцыі, сацыяльнага статусу рамеснікаў.

Значную ўвагу Б.А. Рыбакоў надаваў вывучэнню ювелірнага рамяства, рэканструкцыі асобных тэхналагічных аперацый. Даследчык вылучыў асноўныя тэхналагічныя прыёмы выканання ювелірных упрыгажэнняў і распрацаваў схему візуальнага агляду прадметаў з каляровых металаў з мэтай ўстанаўлення тэхналогіі іх вырабу. Дадзеная работа стала этапнай з'явай у вывучэнні старажытнага ювелірнага рамяства, вызначыўшы прыярытэтныя накірункі даследавання азначанай праблематыкі.

У першае пасляваеннае дзесяцігоддзе пабачылі свет работы Г.Ф. Карзухінай. Найбольшае значэнне для вывучэння старажытнарускага ювелірнага рамяства мае яе праца «Русские клады IX – XIII стст.» [10]. Работа з'яўляецца спробай на новым метадалагічным узроўні з выкарыстаннем вялікага масіву артэфектаў ахарактарызаваць скарбы, выяўленыя на старажытнаруускай тэрыторыі. Даследчыца вылучыла некалькі храналагічных груп скарбаў, вывучыла прадметы, якія ўваходзілі ў іх склад і на гэтай аснове зрабіла рэканструкцыю старажытнаруускага ювелірнага ўбору.

У шэрагу спецыяльных артыкулаў Г.Ф. Карзухіна даследавала асобныя пытанні, звязаныя з гісторыяй ювелірнага рамяства, закранаючы праблемы тэхналогіі вырабу ўпрыгажэнняў і іх тыпалогіі [11].

У Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве была працягнутая традыцыя публікацыі даследаванняў, прысвечаных асобным відам вырабаў з каляровых металаў, распачатая ў пачатку XX стагоддзя В.У. Гольмстен. Спецыяльны выпуск прац музея быў прысвечаны ювелірным упрыгажэнням, якія паходзілі з вясковых помнікаў, датаваных старажытнарускім часам [12]. У зборнік увайшлі работы такіх вядомых даследчыкаў, як М.В. Фехнер, В.П. Левашова, В.А. Мальм і інш.

Даследчыцы ў сваёй працы спрабавалі абапірацца на тыпалагічныя схемы, распрацаваныя А.У. Арцыхоўскім. Між тым відавочная неадпаведнасць гэтай застарэлай схемы рэальнаму стану рэчаў, выклікала неабходнасць яе мадэрнізацыі. У сувязі з гэтым у дадзенай рабоце ўзніклі дастаткова шматзначныя тыпы, якія не вельмі выразна адлюстроўвалі рэальную тыпалагічную сувязь пэўных прадметаў. Такая сітуацыя выявіла недахопы тыпалагічных пабудов В.А. Гарадцова і іх неадпаведнасць актуальным запаграбаванням археалагічнай навуцы.

Гэтая калектыўная манаграфія стала вельмі важным дапаможным сродкам для датавання цэлага шэрагу катэгорый вырабаў з каляровых металаў, якія сустракаліся на старажытнаруускай тэрыторыі. Не страціла дадзеная праца актуальнасці і ў наш час.

У рэчышчы тыпалагічнага накірунку былі даследаванні М.В. Сядовай, прысвечаныя ювелірным вырабам старажытнага Ноўгарада [13; 14]. Дадзеныя работы набываюць асаблівае значэнне ў сувязі з тым, што для даціроўкі прадметаў даследчыца карысталася добра распрацаванай эндрахналагічнай шкалай, якая дазваляла дастаткова дакладна вызначаць час бытавання той ці іншай групы прадметаў.

У пасляваенны перыяд у вывучэнні вырабаў з каляровых металаў вялікую ролю пачынае адыгрываць тэхналагічны накірунак. Выкарыстанне натуральнавуковых метадаў даследавання дазваляла не толькі павысіць узровень навуковай аб'ектыўнасці высноў, але і пашырыць магчымасці археалагічнай навуцы. Падобная метадыка паспяхова ўжывалася і для вывучэння некаторых іншых груп артэфектаў, ствараючы падставы для рэканструкцыі рамесных тэхнік, культурных і эканамічных сувязяў старажытнага насельніцтва.

Першае спецыяльнае даследаванне па вывучэнню вырабаў з каляровых металаў з выкарыстаннем метадаў натуральных навук было праведзена Н.В. Рындзінай на матэрыялах археалагічных раскопак старажытнага Ноўгарада [15]. Гэтая работа ўяўляе сабой комплексны разгляд тэхналагічных аспектаў

вырабу ювелірных упрыгажэнняў, развіае ідэі, якія былі ў свой час прапанаваныя Б.А. Рыбаковым. Даследаванне адкрыла новыя вялікія перспектывы, якія стаялі перад савецкай археалагічнай навукай.

Акрамя тэхналагічнага і сістэматызатарска-тыпалагічнага накірунку ў савецкай пасляваеннай археалагічнай навуцы працягваў развівацца і мастацтвазнаўчы напрамак, які быў прадстаўлены працамі Г.М. Бачарова, Г.К. Вагнер, В.Г. Пуцко і інш. [16 – 20]. Дадзеныя даследчыкі асноўную ўвагу надавалі не тыпалагічнаму аналізу вырабаў з каляровых металаў, а іх стылістычным і мастацкім асаблівасцям. У рэчышчы даследавання культурных сувязей старажытнарускіх зямель з сярэднявечнай культурай іншых краін працаваў В.П. Даркевіч [21; 22].

У пасляваенны перыяд навукоўцы займаліся самымі рознымі аспектамі вывучэння вырабаў з каляровых металаў. Значная колькасць работ была прысвечана рэканструкцыі асобных тэхналагічных аперацый старажытнарускіх ювеліраў, публікацыі і ўвядзенню ў навуковы зварот новых артэфактаў і скарбаў ювелірных рэчаў, іх тыпалагічнаму і храналагічнаму аналізу і інш. Сярод найбольш значных аўтараў дадзенага перыяду варта назваць Т.І. Макараву, Т.В. Раўдзіну, Н.П. Журжаліну, Р.Д. Голубеву, Я.А. Рабініна, Т.В. Нікалаеву, Т.М. Нікольскую, Н.Г. Нядошывіну, Т.А. Пушкіну, і інш. [23 – 32].

Такім чынам, савецкая археалагічная навука зрабіла вялікі крок наперад у вывучэнні вырабаў з каляровых металаў і ювелірнага рамяства. Распаўсюджванне натуральна-навуковых метадаў даследавання адкрыла для навукоўцаў новыя перспектывы ў вывучэнні дадзенай праблематыкі, стымулявала з'яўленне новых пакаленняў навукоўцаў, якія не абмяжоўваліся традыцыйнымі археалагічнымі метадамі, а імкнуліся да стварэння комплекснай карціны эвалюцыі таго ці іншага накірунку рамеснай дзейнасці, таго ці іншага віду ювелірных упрыгажэнняў.

Між тым значным недахопам савецкага этапа з'яўляецца недастатковая ўвага даследчыкаў да археалагічных матэрыялаў познесярэднявечнага часу. Традыцыйна ў савецкай археалогіі асноўная ўвага была накіравана на вывучэнне культурнага слою старажытнарускага перыяду, у той час як больш познія напластаванні не разглядаліся ў якасці інфарматыўнай крыніцы па гісторыі матэрыяльнай культуры пэўнай тэрыторыі. У сувязі з гэтым у большасці спецыяльных даследаванняў савецкага часу, прысвечаных вывучэнню вырабаў з каляровых металаў, асноўная ўвага надавалася артэфактам старажытнарускага часу, што стварала значны дысбаланс у вывучэнні эвалюцыі дадзенай катэгорыі матэрыяльнай культуры. Цікавае да старажытнасцяў XV – XVIII стагоддзяў абудзілася ў даследчыкаў толькі ў 70 – 80 гады XX стагоддзя.

Напрыканцы 80-х – пачатку 90-х гадоў XX стагоддзя актывізуецца даследаванні ювелірнага рамяства і асобных катэгорый вырабаў з каляровых металаў. У гэты перыяд развіваюцца традыцыйныя накірункі даследавання прадметаў ювелірнага рамяства, такія як тыпалагічны, мастацтвазнаўчы і тэхналагічны.

Важным этапам у развіцці тыпалагічнага накірунку сталі работы Ю.М. Лесмана, прысвечаныя храналагічна-тыпалагічнаму аналізу ювелірных вырабаў з тэрыторыі Ноўгарада і Наўгародскай зямлі [33; 34]. Даследчык упершыню адышоў ад традыцыйнага разумення асноўнага для археалогіі паняцця «тып» і прапанаваў сваю сістэму дагуючых тыпаў, заснаваную на дэндрахраналагічным датаванні культурных напластаванняў старажытнага Ноўгарада. Дадзеная схема ў некаторых выпадках дазваляе датаваць асобныя віды прадметаў з дакладнасцю ў чвэрць стагоддзя. Сістэма Ю.М. Лесмана паспяхова выкарыстоўваецца для ўдакладнення храналогіі цэлага шэрага помнікаў Паўночна-Заходняй Русі.

Вядучым накірункам у вывучэнні вырабаў з каляровых металаў у дадзены перыяд стаў тэхналагічны, прадстаўлены работамі Н.В. Еніосавай, Э.В. Каралёвай, І.Я. Зайцавай, Т.Г. Сарачовай і інш. [36 – 40]. Дадзеная група даследчыкаў аддае перавагу натуральна-навуковым метадам, што дазваляе ім вырашаць найбольш актуальныя пытанні, звязаныя з гісторыяй старажытнага ювелірнага рамяства (крыніцы сыравіны, тэхналогія вырабу асобных відаў прадметаў і інш.).

У гэты час у рэчышчы тыпалагічнага накірунку працягвалі працаваць Т.І. Макарава, М.В. Сядова, Т.С. Пушкіна, А.Я. Мусін, Ю.А. Калпакова, Л.У. Пакроўская, В.У. Мурашова, А.А. Пяскова і іншыя даследчыкі [41 – 45]. У апошнія гады ў межах традыцыйнага тыпалагічнага накірунку з'явіўся новы самастойны тыпалагічна-генетычны падыход, развіваемы С.С. Рабцавай, якая займаецца вывучэннем генезісу асобных ювелірных упрыгажэнняў, што ўваходзілі ў склад старажытнарускага ювелірнага ўбору [46].

У цяперашні час вялікая ўвага надаецца навуковай камунікацыі па праблемах, звязаных з гісторыяй ювелірнага рамяства. Гэтаму пытанню прысвечаны калектывы, які праходзіць у Дзяржаўным Эрмітажы ў Санкт-Пецярбургу. У межах калектыва абмяркоўваюцца найбольш актуальныя пытанні вывучэння ювелірнага рамяства, публікуюцца і аналізуюцца новыя знаходкі, сістэматызуецца і класіфікуецца ўжо назапашаны матэрыял [45].

Для аналізу культурных, гандлёвых і палітычных сувязяў старажытнага Полацка, адлюстраваных у вырабах з каляровых металаў, вялікае значэнне маюць спецыяльныя навуковыя даследаванні, выкананыя археолагамі Латвіі, Літвы, Украіны і Польшчы. Гэта работы такіх даследчыкаў, як І.В. Дайга, Э. Шнорэ, Э. Мугурэвіч, А. Радзінш, Т. Берга, Б. Таўтавічэне, Г. Кучка-Крэнц, Р. Валкайтэ-Кулікаўскіне, І.П. Возны

і інш. [47 – 56]. У іх працах знайшлі сваё адлюстраванне найбольш актуальныя пытанні ювелірнага рамяства, тэхналогіі, тыпалогіі і храналогіі вырабаў з каляровых металаў.

Акрамя спецыяльных работ, прысвечаных вывучэнню асобных катэгорый археалагічных помнікаў ці пэўных груп артэфектаў, вялікае значэнне ў кантэксце нашага даследавання маюць каталогі археалагічных знаходак, выкананыя на матэрыялах сумежных тэрыторый («Skarby starożytnej Łotwy», «Нательные кресты, крестовключённые и крестовидные подвески X – XV вв.», «Кресты, иконы, складни. Медное художественное литье XI – начала XX века», «Древний Новгород: прикладное искусство и археология» і інш.) [57 – 60]. Яны складзены на дастаткова высокім навуковым узроўні і ўтрымліваюць апісанні, даціроўкі і месцы выяўлення тых ці іншых артэфектаў. Звычайна ў падобных каталогах значнае месца адводзіцца вырабам з каляровых металаў, якія разглядаюцца ў якасці інфарматыўнай крыніцы для рэканструкцыі розных бакоў старажытнай гісторыі пэўных рэгіёнаў.

У беларускай гістарыяграфіі прадукцыя ювелірнага рамяства дастаткова рэдка становілася прадметам асобных навуковых даследаванняў. Гэтая сітуацыя датычылася і вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі Полацка і Полацкай зямлі.

Першыя спробы публікацыі і сістэматызацыі дадзенай групы вырабаў можна знайсці ў працах А.М. Семянтоўскага («Белорусская старина» і інш.) [61]. У работах даследчыка паміж іншым публікаваліся археалагічныя матэрыялы, якія былі выяўлены на тэрыторыі Віцебскай губерні. Большасць знаходак насіла выпадковы характар, што значна зніжае іх навуковую вартасць і датуючыя магчымасці. Між тым звесткі А.М. Семянтоўскага маюць вялікае значэнне для вывучэння тэрыторыі распаўсюджвання некаторых відаў вырабаў з каляровых металаў, даюць магчымасць выяўлення аналогій прадметам, якія былі знойдзены ў Полацку.

Пэўныя звесткі адносна асобных катэгорый прадметаў дадзенай групы, якія былі выяўлены на беларускай тэрыторыі публікаваліся і іншымі даследчыкамі (Я.П. Тышкевіч, Г.Х. Татур, А.Г. Кіркор і інш.) [62 – 64].

У беларускай археалогіі 20 – 30 гадоў XX стагоддзя адбываўся працэс назапашвання інфармацыі аб розных катэгорыях археалагічных помнікаў. Археалагі-энтузіясты займаліся вывучэннем усёй тэрыторыі БССР, складалі археалагічныя карты і праводзілі разведаныя раскопкі. На тэрыторыі Полацка першыя спецыяльныя археалагічныя даследаванні былі праведзены А.М. Ляўданскім, які ўстанавіў, што ядро старажытнага горада размяшчалася на гарадзішчы, а не на Верхнім замку, як лічылася раней [65].

У сваёй публікацыі, прысвечанай вынікам даследаванняў на тэрыторыі Полацка і Полацкай акругі, навуковец змясціў шэраг малюнкаў вырабаў з каляровых металаў, якія былі выяўлены ім падчас разведак, датаваў іх і ўказаў аналогіі. Гэтыя ілюстрацыі ўяўляюць асаблівую карысць у сувязі са стратай дадзеных прадметаў падчас Вялікай Айчыннай вайны.

У пасляваенны перыяд актывізавалася археалагічнае вывучэнне старажытнага Полацка. На тэрыторыі горада з канца 50-х гадоў распачаліся раскопкі, якія праходзілі пад кіраўніцтвам прафесійных археолагаў. Назапашванне значнай колькасці артэфектаў стварыла падставы для рэканструкцыі матэрыяльнай культуры, грамадскага і палітычнага ладу старажытнага горада.

Першае грунтоўнае даследаванне па гісторыі Полацка і полацкай зямлі было створана Л.В. Аляксеевым [66]. У сваёй працы аўтар абапіраўся ў асноўным на пісьмовыя крыніцы, але важнае месца ў сваіх рэканструкцыях адводзіў і археалагічным артэфектам. Асобны раздзел манаграфіі быў прысвечаны рамеснай вытворчасці на тэрыторыі Полаччыны. У кантэксце разгляду дадзенай праблематыкі аўтар звяртаецца і да пытанняў, звязаных з існаваннем ювелірнага рамяства на тэрыторыі Полацкай зямлі.

Даследчык выказаў меркаванне адносна шляхоў паступлення сыравіны для ювелірнай вытворчасці на тэрыторыю Полаччыны, прааналізаваў тэхналагічныя аспекты вырабу асобных катэгорый прадметаў, асаблівую ўвагу засяродзіў на высокамастацкіх вырабах, такіх як крыж Ефрасінні Полацкай. Дадзенае даследаванне ўяўляе сабой адну з першых спроб комплекснага разгляду гісторыі старажытнага Полацка, розных аспектаў яго матэрыяльнай і духоўнай культуры. Акрамя гэтай працы, Л.В. Аляксееў прысвяціў яшчэ шэраг сваіх публікацый вывучэнню асобных відаў вырабаў з каляровых металаў, якія паходзяць з тэрыторыі Беларусі і Полацкай зямлі ў прыватнасці [67].

Вялікае значэнне для вывучэння ювелірнага рамяства старажытнага Полацка маюць навуковыя працы Г.В. Штыхава [68; 69]. Заснаваныя на выніках шматгадовых археалагічных даследаванняў, якія праводзіліся на тэрыторыі Полацка і Полацкай зямлі, дадзеныя работы дазволілі дастаткова поўна ўявіць асноўныя этапы развіцця старажытнага горада, рэканструюваць асобныя моманты яго палітычнай, эканамічнай і культурнай гісторыі.

Асаблівае значэнне ў кантэксце нашага даследавання мае манаграфія «Древний Полоцк». Асобны раздзел работы прысвечаны ліцейнай справе і ювелірным вырабам з тэрыторыі горада. На вялікім факталагічным матэрыяле Г.В. Штыхаў здолеў пераканаўча даказаць існаванне ў Полацку самастойнага ювелірнага рамяства, вылучыў найбольш характэрныя прыёмы і тэхнікі вырабу прадметаў, якімі карысталіся старажытныя майстры, правёў тыпалагічны і храналагічны аналіз асноўных відаў ювелірных упрыгажэнняў.

Вялікай заслугой Г.В. Штыхава з'яўляецца шырокае выкарыстанне для аналізу асобных груп прадметаў натуральна-навуковых метадаў даследавання. Дадзены падыход дазволіў аўтару прыйсці да цікавых высноў адносна тэхналогіі вытворчасці полацкіх ювеліраў, рэканструюваць рамесныя і тэхналагічныя прыёмы старажытных майстроў. Асноўную ўвагу даследчык звярнуў на вывучэнне масавых, серыйных вырабаў, якія задавальнялі патрэбы большай часткі насельніцтва старажытнага горада. Між тым пэўная ўвага ў рабоце нададзена таксама і адзінкавым, высокамастацкім прадметам, якія характарызувалі элітарную культуру. Дадзенае даследаванне стала этапным момантаў у вывучэнні старажытнага полацкага ювелірнага рамяства. Выкарыстанне міждысцыплінарных метадаў разам з шырокай эрудыцыяй і выдатнай даследчыцкай інтуіцыяй дазволіла Г.В. Штыхаву асвятліць найбольш актуальныя пытанні гісторыі рамяства на тэрыторыі горада. Такім чынам, работы Г.В. Штыхава ўтрымліваюць рысы некалькіх накірункаў, вызначаных намі ў пачатку работы: тыпалагічнага і тэхналагічнага.

Важнае значэнне для аналізу тэхнікі, тэхналогіі і арганізацыі ювелірнага рамяства маюць працы і іншых беларускіх савецкіх даследчыкаў, якія займаліся вывучэннем розных помнікаў, размешчаных на беларускіх землях. Сярод іх варта назваць работы М.М. Вароніна, П.Ф. Лысенка, В.М. Ляўко, Я.Г. Звяругі, Ф.Д. Гурэвіч, Э.М. Загарульскага, Ю.А. Заяца і інш. [70 – 78]. У іх работах утрымліваюцца вельмі карысныя звесткі адносна тэхналогіі, тыпалогіі, храналогіі вырабаў з каляровых металаў, сацыяльнага статусу рамеснікаў, крыніц паступлення на беларускія землі сыравіны для златарскай вытворчасці і інш. Усё гэта з'яўляецца вельмі важнай крыніцай для вывучэння вытворчасці вырабаў з каляровых металаў і на тэрыторыі Полацка.

Напрыканцы 80-х – пачатку 90-х гадоў XX стагоддзя актывізуюцца даследаванні ювелірнага рамяства і асобных катэгорый вырабаў з каляровых металаў. У гэты перыяд развіваюцца традыцыйныя накірункі даследавання прадукцыі ювелірнага рамяства, такія як тыпалагічны, мастацтвазнаўчы і тэхналагічны.

На тэрыторыі Беларусі ў пачатку 90-х гадоў XX стагоддзя выходзіць шэраг публікацый, прысвечаных вывучэнню гісторыі касцюма і ювелірных упрыгажэнняў. Вялікае значэнне ў кантэксце нашага даследавання маюць работы Л.У. Дучыц, якая ў спецыяльнай навукова-папулярнай працы разгледзела асноўныя заканамернасці развіцця старажытнага ювелірнага ўбору насельніцтва Беларусі [79]. Гэтая работа ўтрымлівае ў сабе не толькі пералік найбольш распаўсюджаных на тэрыторыі нашай краіны вырабаў з каляровых металаў, але і цікавыя рэканструкцыі ювелірных убораў і іх месца ў касцюме старажытных насельнікаў нашай краіны. Работа абапіраецца на вялікі факталагічны матэрыял.

Акрамя гэтага, пэўнае значэнне для ўяўлення агульнага кантэксту развіцця ювелірнага рамяства не толькі Полацка, але і Полацкай зямлі маюць іншыя публікацыі даследчыцы, прысвечаныя вывучэнню матэрыяльнай культуры старажытнага насельніцтва Беларускага Паазер'я [80].

Важнае месца ў гісторыі даследавання вырабаў з каляровых металаў і златарства на тэрыторыі Полацка належыць работам С.В. Тарасава, які з сярэдзіны 80-х гадоў XX стагоддзя актыўна займаецца вывучэннем гісторыі старажытнага Полацка. У шэрагу сваіх публікацый даследчык звяртаў увагу на асобныя аспекты ювелірнага рамяства на тэрыторыі горада.

Спецыяльная работа навукоўца прысвечана вывучэнню комплексу ювелірнай майстэрні XII – XIII стагоддзяў, выяўленай аўтарам на тэрыторыі Вялікага пасада ў 1987 – 1988 гады [81]. Яна мае вялікае значэнне ў кантэксце аналізу характару ювелірнай вытворчасці ў межах горада, рэканструкцыі арганізацыі і тэхналогіі златарскай справы.

У спецыяльным манаграфічным даследаванні «Полацк IX – XVII стст.: гісторыя і тапаграфія» невялікі раздзел прысвечаны аналізу рэчавых матэрыялаў, выяўленых падчас правядзення аўтарам на тэрыторыі горада археалагічных даследаванняў [82, с. 31 – 35]. Важнае месца тут нададзена вырабам з каляровых металаў, праведзены іх тыпалагічны аналіз і храналагічнае вызначэнне.

Найноўшы этап у развіцці археалагічнага вывучэння старажытнага Полацка звязаны з навуковай дзейнасцю Д.У. Дука, які займаецца даследаваннем матэрыяльнай культуры горада IX – XVIII стагоддзяў. Асобны раздзел манаграфіі «Полацк XVI – XVIII стст.: нарысы...» прысвечаны ювелірным рэчам [83, с. 171]. Прыводзіцца храналагічная і тыпалагічная атрыбуцыя шэрага артэфактаў, аналізуюцца рэчы з комплексу ювелірнай майстэрні XVII стагоддзя, якая была выяўлена аўтарам работы ў 2005 годзе на тэрыторыі Вялікага пасада.

У манаграфіі Д.У. Дука «Полацк і палачане (IX – XVIII стст.)» асобны раздзел прысвечаны рамеснай вытворчасці на тэрыторыі горада. Сярод іншых рамесных заняткаў, пэўная ўвага нададзена таксама і златарству. У працы праведзена спроба лакалізацыі асобных ювелірных майстэрняў, устанаўлення характару і асартыменту іх прадукцыі, робяцца высновы адносна мясцовай вытворчасці асобных відаў прадметаў [84]. Шэраг іншых работ даследчыка прысвечаны вывучэнню комплексу артэфактаў, якія былі выяўлены падчас археалагічных даследаванняў у розных частках горада. Падобныя працы ўводзяць у навуковы зварот значны масіў прадметаў і робяць іх даступнымі для сістэматызацыі і навуковых абагульненняў [85].

Невялікае па аб'ёму спецыяльнае даследаванне, прысвечанае ювелірнаму мастацтву Полацка XVI – XVIII стагоддзяў, было выканана Э.А. Максімавай. Даследчыца вызначыла два этапы ў развіцці ювелірнага рамяства горада. Першы – да сярэдзіны XVII стагоддзя, калі златарская справа развівалася на мясцовых рамесных і культурных традыцыях, другі – пасля 1667 года, на якім галоўная роля надаецца сувязям з буйнейшымі рамеснымі цэнтрамі Рэчы Паспалітай [86]. Дадзенае даследаванне абзначыла перспектывы і асноўныя накірункі ў вывучэнні ювелірнага рамяства Полацка XVI – XVIII стагоддзяў.

У сучаснай беларускай гістарыяграфіі ў рэчышчы мастацтвазнаўчага накірунку працуе К.А. Лавыш, якая займаецца вывучэннем сувязяў старажытнай беларускай культуры з Усходам і Візантыяй [87]. На асобныя аспекты праблемы ўвагу звяртаюць І.У. Ганецкая, Ш.І. Бекцінееў, В.І. Кошман, А.А. Башкоў, П.А. Кенька і інш. [88 – 94]. Вывучэннем ювелірнага рамяства на тэрыторыі Беларускага Панямоння займаецца Н.А. Кізіюкевіч [95].

Асобнае даследаванне, прысвечанае вывучэнню вырабаў з каляровых металаў XIV – XVIII стагоддзяў, належыць Л.У. Калядзінскаму [96].

Вялікае значэнне ў кантэксце нашага даследавання маюць працы, прысвечаныя комплекснаму вывучэнню асобных помнікаў ці блокаў праблем, а таксама абагульняючыя работы (В.М. Ляўко, Т.С. Бубенька, В.С. Пазднякоў, І.А. Марзалюк, А.А. Мяцельскі, С.Д. Дзярновіч, А.К. Краўцэвіч і інш.) [97 – 102].

Ювелірнае рамяство старажытных беларускіх зямель у кантэксце сусветнай культурнай спадчыны разглядаюць мастацтвазнаўцы і культурологі (Б.А. Лазука, В.Г. Пуцко і інш.) [103].

У выніку праведзенага даследавання можна зрабіць наступныя **высновы**:

1. Гістарыяграфія вывучэння вырабаў з каляровых металаў развівалася ў межах трох асноўных накірункаў: сістэматызатарска-тыпалагічнага, мастацтвазнаўчага і тэхналагічнага. Традыцыйны мастацтвазнаўчы падыход да вывучэння прадукцыі старажытнага ювелірнага рамяства быў асабліва папулярны ў другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя. Між тым назапашванне значнай колькасці серыйных артэфактаў у выніку правядзення раскопак актуалізавала неабходнасць іх сістэматызацыі і класіфікацыі, што прывяло да павышэння колькасці сістэматызатарска-тыпалагічных даследаванняў. Развіццё міждысцыплінарнага супрацоўніцтва ў савецкі час стала прычынай з'яўлення новага накірунку ў вывучэнні вырабаў з каляровых металаў – тэхналагічнага, які адкрыў вялікія перспектывы для даследчыкаў.

2. Беларуская гістарыяграфія развівалася ў рэчышчы найбольш значных дасягненняў расійскай (пазней савецкай) археалагічнай навукі. Айчынным даследчыкі для вывучэння вырабаў з каляровых металаў выкарыстоўвалі перавагі сістэматызатарска-тыпалагічнага, мастацтвазнаўчага і тэхналагічнага накірункаў. Аднак спецыяльныя даследаванні, прысвечаныя дадзенай групе артэфактаў, у беларускай гістарыяграфіі з'яўляліся вельмі рэдка. За рэдкаім выключэннем, асноўная частка айчынных археолагаў выкарыстоўвала для аналізу прадукцыі ювелірнага рамяства традыцыйны сістэматызатарска-тыпалагічны падыход. Пры гэтым перавага надавалася вырабам старажытнарускага перыяду, у той час як артэфакты XIV – XVIII стагоддзяў вельмі рэдка становіліся прадметам асобных навуковых даследаванняў.

3. Гісторыя археалагічнага вывучэння старажытнага Полацка налічвае пэўную колькасць спецыяльных навуковых прац, у якіх закраналіся пытанні, звязаныя з даследаваннем вырабаў з каляровых металаў, выяўленых на тэрыторыі горада. Большая частка публікацый, прысвечаных прадукцыі полацкіх ювеліраў, носіць апісальны характар і адносіцца да сістэматызатарска-тыпалагічнага ці мастацтвазнаўчага накірунку. Між тым вопыт выкарыстання натуральнавуковай метадалогіі для вывучэння прадукцыі мясцовага златарства дазваляе з упэўненасцю казаць пра вялікія перспектывы тэхналагічнага падыходу ў пытанні вывучэння вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі Полацка.

ЛІТАРАТУРА

1. Уваров, А.С. Меряне и их быт по курганным раскопкам / А.С. Уваров. – М.: В Синодальной Типографии, 1872. – 215 с.
2. Спицын, А.А. Владимирские курганы / А.А. Спицын // Изв. Императорской археологической комиссии. – 1905. – Вып. 15. – С. 84 – 172.
3. Самоквасов, Д.Я. Могильные древности Северянской Черниговщины / Д.Я. Самоквасов. – М.: Синодальная тип., 1916. – 97 с.
4. Кондаков, Н.П. Русские клады. Исследование древностей великокняжеского периода / Н.П. Кондаков. – СПб.: Тип. Главного управления уделов, 1896. – 145 с.
5. Кондаков, Н.П. Христианские древности Крыма, Кавказа и Киева / Н.П. Кондаков, И.И. Толстой // Русские древности в памятниках искусства. – 1891. – Вып. 4. – С. 1 – 176.
6. Гольмстен, В.В. Лунницы императорского исторического музея имени императора Александра III / В.В. Гольмстен // Отчёт исторического музея за 1913 г.: Изд. Исторического музея, 1914. – С. 1 – 20.
7. Арциховский, А.В. Курганы вятичей / А.В. Арциховский. – М.: Изд-во РАНИОН, 1930. – 202 с.

8. Гушин, А.С. Памятники художественного ремесла древней Руси X – XIII вв. / А.С. Гушин. – Л.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1936. – 25 с.
9. Рыбаков, Б.А. Ремесло древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 784 с.
10. Корзухина, Г.Ф. Русские клады IX – XIII вв. / Г.Ф. Корзухина. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – 157 с.
11. Корзухина, Г.Ф. Киевские ювелиры накануне монгольского завоевания / Г.Ф. Корзухина // Советская археология. – 1950. – № 14. – С. 138 – 170.
12. Очерки по истории русской деревни X – XIII вв. // Труды ГИМ. Вып. 43. – М.: Советская Россия, 1967. – 276 с.
13. Седова, М.В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода (X – XV вв.) / М.В. Седова. – М.: Наука, 1981. – 194 с.
14. Седова, М.В. Имитационные украшения Древнего Новгорода / М.В. Седова // Древняя Русь и славяне. – М.: Наука, 1978. – С. 149 – 159.
15. Рындина, Н.В. Технология производства новгородских ювелиров X – XV вв. / Н.В. Рындина // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1963. – № 117. – С. 200 – 247.
16. Бочаров, Г.Н. Прикладное искусство Новгорода Великого / Г.Н. Бочаров. – М.: Наука, 1969. – 128 с.
17. Вагнер, Г.К. Проблема жанров в древнерусском искусстве / Г.К. Вагнер. – М.: Искусство, 1974. – 268 с.
18. Пуцко, В.Г. О системном изучении русского художественного литья малых форм / В.Г. Пуцко // Русское медное литье: сб. ст. Вып. 1 / под ред. В.С. Гнутовой. – М.: Сол Систем, 1993. – С. 21 – 33.
19. Пуцко, В.Г. Художественное ремесло Полоцкой земли / В.Г. Пуцко // Гісторыка-археалагічны зборнік. – 1997. – № 12. – С. 195 – 206.
20. Пуцко, В.Г. Age Saera Полоцкой земли XI – XIII вв. / В.Г. Пуцко // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы V міжнар. навук. канф. (24 – 25 кастрычніка 2007 г.). – Полацк: НППКМЗ, 2009. – С. 133 – 143.
21. Даркевич, В.П. Произведения средневековой металлопластики из находок в Старой Рязани (1970 – 1978 гг.) / В.П. Даркевич, В.Г. Пуцко // Советская археология. – 1981. – № 3. – С. 218 – 233.
22. Даркевич, В.П. Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе (X – XV вв.) / В.П. Даркевич // Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е1-57. – М.: Наука, 1966. – С. 5 – 75.
23. Макарова, Т.И. Черное дело Древней Руси / Т.И. Макарова. – М.: Наука, 1986. – 155 с.
24. Макарова, Т.И. О центрах эмальерного дела Древней Руси / Т.И. Макарова, С.А. Плетнёва // Славяне и Русь. – М.: Наука, 1968. – С. 98 – 112.
25. Равдина, Т.В. Типология и хронология лопастных височных колец / Т.В. Равдина // Славяне и Русь. – М.: Наука, 1968. – С. 136 – 142.
26. Журжалина, Н.П. Древнерусские привески-амулеты и их датировка / Н.П. Журжалина // Советская археология. – 1961. – № 2. – С. 122 – 140.
27. Голубева, Л.А. Зооморфные украшения финно-угров / Л.А. Голубева // Археология СССР. Свод археологических источников. Е1-59. – М.: Наука, 1979. – 112 с.
28. Рябинин, Е.А. Зооморфные украшения Древней Руси X – XIV вв. / Е.А. Рябинин // Археология СССР. Свод археологических источников. Е1-60. – Л.: Наука, 1981. – 123 с.
29. Николаева, Т.В. Древнерусские амулеты-змеевики / Т.В. Николаева, А.В. Чернецов. – М.: Наука, 1991. – 124 с.
30. Никольская, Т.Н. Земля вятичей. К истории населения бассейна верхней и средней Оки в IX – XIII вв. / Т.Н. Никольская. – М.: Наука, 1981. – 296 с.
31. Недошивина, Н.Г. Средневековые крестовидные подвески из листового серебра / Н.Г. Недошивина // Советская археология. – 1983. – № 4. – С. 222 – 225.
32. Пушкина, Т.А. Скандинавские вещи из Гнёздовского поселения / Т.А. Пушкина // Советская археология. – 1981. – № 3. – С. 285 – 290.
33. Лесман, Ю.М. Хронология ювелирных изделий Новгорода (X – XIV стст.) / Ю.М. Лесман // Материалы по археологии Новгорода. – 1988. – Ч. 1. – С. 29 – 98.
34. Лесман, Ю.М. Композиция декора ювелирных изделий Новгорода X – XV вв. / Ю.М. Лесман // Новгород и Новгородская земля. История и археология. – 1996. – № 10. – С. 110 – 125.
35. Ениосова, Н.В. Ювелирное производство Гнёздова (по материалам курганов и поселения): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Н.В. Ениосова. – М.: МГУ. – 25 с.
36. Ениосова, Н.В. Ювелирный производственный комплекс из «Ветчаного города» домонгольского Владимира / Н.В. Ениосова, Ю.Э. Жаров // Российская археология. – 2006. – № 2. – С. 64 – 80.

37. Королёва, Э.В. Ювелирное ремесло средневекового Пскова / Э.В. Королёва // Труды VI Междунар. конгр. славянской археологии. Т. 2: Славянский средневековый город. – М.: Наука, 1998. – С. 169 – 179.
38. Зайцева, И.Е. Производственные ювелирные комплексы Серенского детинца и их место в системе застройки (XII – XV вв.) / И.Е. Зайцева // Труды VI Междунар. конгр. славянской археологии. Т. 2: Славянский средневековый город. – М.: Наука, 1998. – С. 100 – 113.
39. Сарачёва, Т.Г. Ювелирные изделия вятичей второй половины XI – первой половины XIII в. (химико-технологический аспект проблемы): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Т.Г. Сарачёва. – М.: МГУ, 1999. – 26 с.
40. Сарачёва, Т.Г. Ювелирные украшения вятичей: технология изготовления и сбыт продукции / Т.Г. Сарачёва // Археология Подмосковья: материалы науч. семинара. – М.: Ин-т археологии РАН, 2004. – С. 229 – 237.
41. Мусин, А.Е. Христианские древности средневековой Руси IX – XIII вв.: По материалам погребальных памятников на территории Новгородской земли: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / А.Е. Мусин. – СПб., 1997. – 23 с.
42. Колпакова, Ю.В. Христианские древности населения Пскова и Псковской земли: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Ю.В. Колпакова. – М.: ГИМ, 2007. – 21 с.
43. Покровская, Л.В. Украшения с Людина конца / Л.В. Покровская // Родина. – 2009. – № 9. – С. 75 – 78.
44. Мурашева, В.В. Древнерусские ременные наборные украшения (X – XIII вв.) / В.В. Мурашева. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 136 с.
45. Рябцева, С.С. Древнерусский ювелирный убор (основные тенденции формирования) / С.С. Рябцева. – СПб.: Нестор-История, 2005. – 384 с.
46. Пескова, А.А. О Богородичных энколпионах и литейных формах из тайника Десятиной церкви в Киеве / А.А. Пескова // Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов участников шестого коллоквиума. – СПб.: Издание Государственного Эрмитажа, 1998. – С. 57 – 59.
47. Дайга, И.В. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии (до XIII в.) / И.В. Дайга // Советская археология. – 1960. – № 3. – С. 78 – 92.
48. Šņore, E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi latvijas austrumu daļā / E. Šņore. – Rīga: Zinātne, 1993. – 1121 p.
49. Мугуревич, Э.С. Восточная Латвия и соседние земли в X – XIII вв. / Э.С. Мугуревич. – Рига: Зинатне, 1965. – 143 с.
50. Radiņš, A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un austrum latvijas etniskās, sociālās, politiskās vēstures jautājumi / A. Radiņš. – Rīga: N.I.M.S., 1999. – 185 lpp.
51. Berga, T. Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas (no Krāsļavas līdz Slitišķiem) / T. Berga. – Rīga: Zinātne, 2007. – 223 lpp.
52. Latvijas PSR arheologija. – Rīga: Zinātne, 1974. – 368 lpp.
53. Tautavičiene, B. III–XVI a. Sidabriniai ir sidabru puošti dirbiniai. Katalogas / B. Tautavičiene. – Vilnius: Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejus, 1981. – 42 s.
54. Kóčka-Krenz, H. Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu / H. Kóčka-Krenz. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993. – 342 s.
55. Volkaitė-Kulikauskienė, R. Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai / R. Volkaitė-Kulikauskienė. – Vilnius: Lietuvos Istorijos institutas, 1997. – 155 s.
56. Возний, І.П. Историко-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X – XIV ст. Ч. 2. Матеріальна, духовна культура та соціально-історичний розвиток / І.П. Возний. – Чернівці: Золоті Литаври, 2009. – 569 с.
57. Skarby starożytnej Łotwy / pod reakcją A. Bitner-Wróblewskiej. – Warszawa: Druk Janusz Bieszczad, 2007. – 550 s.
58. Кутасов, С.Н. Нательные кресты, крестовключённые и крестовидные подвески X – XV вв. / С.Н. Кутасов, А.Б. Селезнёв. – М.: Группа Искатели, 2010. – 281 с.
59. Гнутова, С.В. Кресты, иконы, складни. Медное художественное литьё XI – начала XX века / С.В. Гнутова, Е.Я. Зотова. – М.: Интербук-бизнес, 2000. – 135 с.
60. Колчин, Б.А. Древний Новгород (прикладное искусство и археология) / Б.А. Колчин, В.Л. Янин, С.В. Ямщиков. – М.: Искусство, 1985. – 312 с.
61. Сементовский, А.М. Белорусские древности / А.М. Сементовский. – СПб.: Типо-Литография Н. Стефанова, 1890. – 136 с.
62. Tyszkiewicz, E. Opisanie powiatu Borysowskiego pod względem statystycznym, geograficznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim z dodaniem wiadomości o obyczajach, śpiewach, przysłowiach i uborach ludu, guśliach, zabobonach i t.d. / E. Tyszkiewicz. – Wilno: Druk Marcinowskiego, 1847. – 489 s.

63. Татур, Г.Х. Очерк археологических памятников на пространстве Минской губернии и ее археологическое значение / Г.Х. Татур. – Минск: Губернская типография, 1892. – 276 с.
64. Киркор, А.Г. Памятники времён первобытных / А.Г. Киркор // Живописная Россия. Т. III. Ч. I и II. Литовское и Белорусское Полесье. – СПб.-М.: Печать тип. М.О. Вольфа, 1882. – С. 235 – 248.
65. Ляўданскі, А.М. Археалёгічныя досьледы ў Полацкай акрузе / А.М. Ляўданскі // Запіскі аддзелу гуманітарных навук БАН. Кн. 2. Працы археалёгічнай камісіі. Т. 2. – Менск, 1930. – С. 157 – 198.
66. Алексеев, Л.В. Полоцкая земля (очерк истории Северной Белоруссии) в IX – XIII вв. / Л.В. Алексеев. – М.: Наука, 1966. – 296 с.
67. Алексеев, Л.В. Мелкое художественное литьё из некоторых западнорусских земель (кресты и иконки Белоруссии) / Л.В. Алексеев // Советская археология. – 1974. – № 3. – С. 204 – 219.
68. Штыхов, Г.В. Древний Полоцк (IX – XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск: Наука и техника, 1975. – С. 73 – 95.
69. Штыхов, Г.В. Города Полоцкой земли (IX – XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск: Наука и техника, 1978. – 168 с.
70. Воронин, Н.Н. Древнее Гродно (по материалам археологических раскопок 1932 – 1949 гг.) / Н.Н. Воронин // Материалы и исследования по археологии древнерусских городов. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 237 с.
71. Лысенко, П.Ф. Города Туровской земли / П.Ф. Лысенко. – Минск: Наука и техника, 1974. – 200 с.
72. Лысенко, П.Ф. Берестье / П.Ф. Лысенко. – Минск: Наука и техника, 1985. – 399 с.
73. Левко, О.Н. Торговые связи Витебска в X – XVIII вв. / О.Н. Левко. – Минск: Наука и техника, 1989. – 87 с.
74. Зверуго, Я.Г. Древний Волковыск (X – XV вв.) / Я.Г. Зверуго. – Минск: Наука и техника, 1975. – 144 с.
75. Звяруга, Я.Г. Рэчавы інвентар / Я.Г. Звяруга // Археалогія Беларусі: у 4 т. Т. 3. Сярэднявеквыя перыяд (IX – XIII стст.) / навук. рэд. П.Ф. Лысенка. – Мінск: Беларус. навука, 2000. – С. 370 – 423.
76. Гуревич, Ф.Д. Древний Новогрудок (посад – окольный город) / Ф.Д. Гуревич. – Л.: Наука, 1981. – 160 с.
77. Загорюльский, Э.М. Возникновение Минска / Э.М. Загорюльский. – Минск: Изд-во БГУ, 1982. – 538 с.
78. Заяц, Ю.А. Заславль в эпоху феодализма / Ю.А. Заяц. – Минск: Наука і тэхніка, 1995. – 207 с.
79. Дучыц, Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі X – XIII стст. (паводле археалагічных звестак) / Л.У. Дучыц. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 80 с.
80. Дучыц, Л.У. Браслаўскае Паазер’е IX – XIV стст. / Л.У. Дучыц. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 120 с.
81. Тарасаў, С.В. Сядзіба полацкіх ювеліраў XII – XIII стст. / С.В. Тарасаў // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы IV міжнар. навук. канф. – Полацк: НППКМЗ, 2003. – С. 267 – 272.
82. Тарасаў, С.В. Полацк IX – XVII стст.: Гісторыя і тапаграфія / С.В. Тарасаў. – Мінск: Беларус. навука, 1998. – 183 с.
83. Дук, Д.У. Полацк XVI – XVIII стагоддзяў: нарысы тапаграфіі, гісторыі матэрыяльнай культуры і арганізацыі жыццёвай прасторы насельніцтва беларускага горада / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2007. – 268 с.
84. Дук, Д.У. Полацк і палачане (IX – XVIII стст.) / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2010. – 180 с.
85. Дук, Д.У. Выратавальныя археалагічныя раскопкі на тэрыторыі Вялікага пасада Полацка ў 2005 годзе / Д.У. Дук // Весн. Полоц. гос. ун-та. Серия А. Гуманитарные науки. – 2007. – № 1. – С. 5 – 23.
86. Максимова, Э.О. Ювелирное искусство Полоцка XVI – XVIII вв. / Э.О. Максимова // История и археология Полоцка и Полоцкой земли: материалы науч. конф., посвящённой 1125-летию Полоцка. – Полоцк: Тип. им. Ф. Скорины, 1987. – С. 33 – 34.
87. Лавыш, К.А. Художественные традиции восточной и византийской культуры в искусстве средневековых городов Беларуси (X – XIV вв.) / К.А. Лавыш. – Минск: Беларус. навука, 2008. – 208 с.
88. Ганецкая, І.У. Імпарт у Полацку X – XIII стст. па археалагічных матэрыялах / І.У. Ганецкая // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы IV міжнар. навук. канф. – Полацк: НППКМЗ, 2003. – С. 50 – 58.
89. Бектинеев, Ш.И. Весы и гири-разновесы X – XIV вв. из Белоруссии / Ш.И. Бектинеев // Советская археология. – 1987. – № 1. – С. 231 – 238.
90. Кошман, В.И. Изделия с перегородчатой эмалью на территории Беларуси / В.И. Кошман // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2001. – № 16. – С. 130 – 137.
91. Кошман, В.І. Паселішчы міжрэчча Бярэзіны і Дняпра ў X – XIII стст. / В.І. Кошман. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – 281 с.
92. Башков, А.А. Предметы христианского культа индивидуального использования конца X – XIV в. на территории Беларуси (классификация, топография, хронология): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / А.А. Башков. – Минск: Типография УП «Деполис», 2000. – 18 с.

93. Башков, А.А. Змеевики XII – XIV вв. на территории Беларуси / А.А. Башков // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2008. – Вып. 15. – С. 47 – 50.
94. Томашевич, И.В. Языческие привески в виде миниатюрных хозяйственно-бытовых предметов с территории Беларуси / И.В. Томашевич // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2008. – Вып. 15. – С. 287 – 289.
95. Кізіюкевіч, Н.А. Пытанні вывучэння ювелірнага рамяства Беларускага Панямоння / Н.А. Кізіюкевіч // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2009. – Вып. 17. – С. 25 – 28.
96. Калядзінскі, Л.У. Вырабы з каляровага металу / Л.У. Калядзінскі // Археалогія Беларусі: у 4 т. Т. 4. Помнікі XIV – XVIII стст. / пад рэд. В.М. Ляўко [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – С. 287 – 295.
97. Бубенько, Т.С. Средневековый Витебск: Посад – Нижний замок (X – первая половина XIV в.) / Т.С. Бубенько. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2004. – 276 с.
98. Пазднякоў, В.С. Клецк X – XVIII стст.: матэрыяльная і духоўная культура беларускага феадальнага горада / В.С. Пазднякоў; навук. рэд. П.Ф. Лысенка. – Мінск: БелНДДАС, 2008. – 287 с.
99. Марзалюк, І.А. Магілёў XII – XVIII стст. Людзі і рэчы / І.А. Марзалюк. – Магілёў-Мінск: Веды, 1988. – 260 с.
100. Мяцельскі, А.А. Старадаўні Крычаў: Гісторыка-археалагічны нарыс горада ад старажытных часоў да канца XVIII ст. / А.А. Мяцельскі. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 167 с.
101. Дернович, С.Д. Скандинавские древности эпохи викингов в Беларуси / С.Д. Дернович. – Минск: Беларус. навука, 2006. – 86 с.
102. Краўцэвіч, А.К. Гароды і замкі Беларускага Панямоння XIV – XVIII стст.: Планіроўка, культурны слой / А.К. Краўцэвіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 171 с.
103. Лазука, Б.А. Гісторыя беларускага мастацтва: у 2 т. / Б.А. Лазука. – Мінск: Беларусь, 2007. – Т. 1: Першабытны лад – XVII стагоддзе. – 252 с.

Паступіў 01.12.2010

THE HISTORY OF THE STUDY OF PRODUCTS MADE FROM NONFERROUS MATERIALS FROM THE TERRITORY OF POLOTSK

I. MAHALINSKI

In this article the main stages of the study of products made from nonferrous materials that were found in Polotsk are analyzed. The author makes a conclusion that the major part of publications where these products were described deal with the Old Russian jewelry, but the artefacts of XIV – XVIII centuries did not usually become subjects of separate scientific researches. The products from nonferrous materials from the territory of Polotsk were studied with a help of typological method, and the method of classifying things. The usage of natural-science methodology in studying local jewelers' production let us judge about great possibilities and perspectives of this way of analyzing the articles made from nonferrous materials from the territory of Polotsk.